

Dvě zapomenuté hradební bašty na Chrudimsku, jako součásti parazitní obytné stavby. Výběr z nově navrhovaných památek v Pardubickém kraji

Jitka Svobodová – Slavomír Kudláček

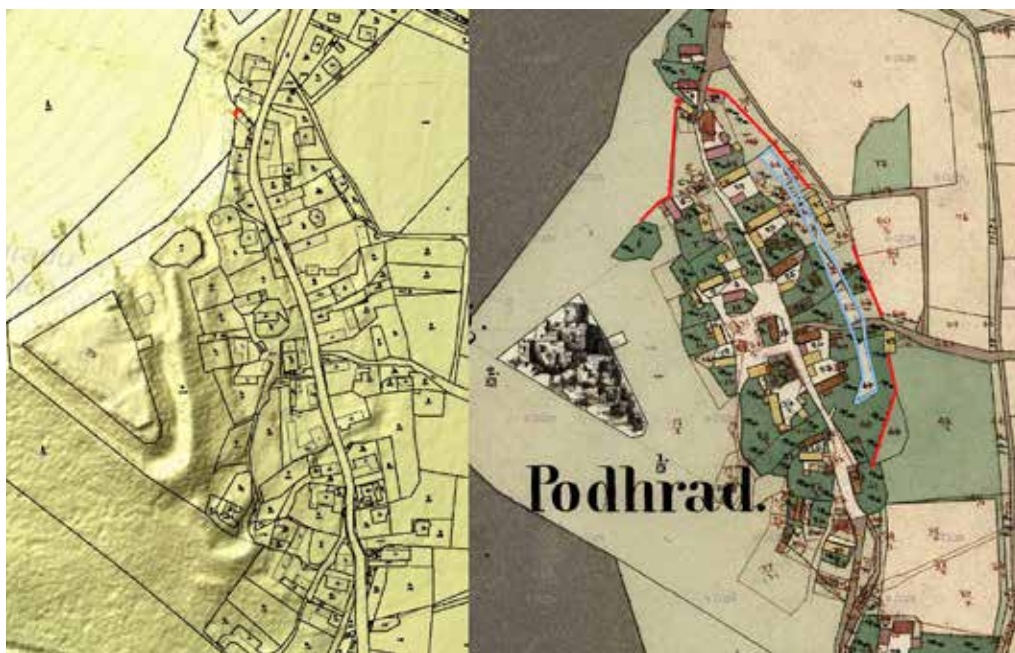
Převážná většina fortifikačních systémů a jejich součástí v Pardubickém kraji je chráněna podle platného památkového zákona¹ již od počátku jeho působnosti, kdy byla zapsána do státního seznamu kulturních památek, a to např. jako městská opevnění, nebo jako součást feudálních sídel středověkého nebo raně novověkého původu. Rozsah ochrany byl přímo závislý na stupni tehdejšího rozpoznání zachovaných hradebních součástí a na hodnocení jejich památkového významu. Zejména v rámci měst docházelo postupným vývojem, daným ztrátou původní fortifikační funkce, k připojení obvodové zástavby nejprve pauperitního charakteru, ale posléze i k pohlcení celých úseků hradebního zdiva obytnými domy. Výsledkem byla ztráta kontinuity povědomí o jejich existenci pro obor památkové péče a nutnost „znovuobjevení“ prostřednictvím archeologických nebo stavebněhistorických průzkumů. V poslední době se překvapivě objevily rovnou dva příklady „zapomenutí“, které se shodou okolností týkají hradebních bašt na Chrudimsku. Upozornil na ně pracovník obce s rozšířenou působností, který se s nimi setkal v rámci své agendy památkové péče.

První příklad se týká lokality v Podhradí (osada obce Třemošnice), která leží v ochranném pásmu zříceniny hradu Lichnice.² K překvapivému zjištění došlo při konzultaci oprav nechráněného venkovského domu na území ochranného pásma v r. 2018, do jehož zahrady zasahuje nepravidelný útvar z kamenného zdiva v zadní části domu čp. 11, tehdy ještě porostlý popínavou zelení.

Přestože oba domy stojí nedaleko hlavní průjezdné silnice obcí, jsou jejich zadní strany běžně pohledově nepřístupné, neboť leží na okraji strmého zalesněného srázu Lovětínské rokle. Po odstranění zeleně bylo zřejmé, že jde o nevelkou baštu, která ale není známá jako součást opevnění hradu Lichnice, ani husitského polního opevnění. Od okrouhlého zdiva bašty pokračuje krátký úsek silné kamenné zdi směrem k jihu a tvoří zadní čelo domu čp. 11. Zároveň další zděný úsek, který výškou nedosahuje okapu střechy, vystupuje z podélné severní zdi domu. Ten je však omítaný a není jisté, zda nepatří ke zděnému jádru domu. Místo, kde stojí bašta, je na mapě stabilního katastru

Obr. 1. Podhradí v Železných horách, dům čp. 11 s baštou, pohled ze zahrady domu čp. 12, foto: Jitka Svobodová, 2020

Obr. 2. Letecké laserové skenování LIDAR s vyznačením polohy bašty, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/dmr/> [22. 2. 2020], v porovnání s originální mapou stabilního katastru k r. 1839, se zvýrazněním reliktní vodního příkopu a obvodu městečka, které mělo být opevněno valy a příkopy, dostupné online: https://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/omc/omc_pom/omc_wms_01.html?mapfile=5573_02&image_dir=5573&maxextent=0,-6890,8428,0 [5. 11. 2020].

k r. 1838 součástí velké parcely 17/1, zahrnující valy a příkopy kolem hradu, kdežto nyní dům čp. 11 měl jen minimální parcelu při silnici, vydělenou z obecního pozemku, k níž nepatřily žádné polnosti. Na nyníšší katastrální mapě je již bašta součástí domu čp. 11.

Ves Podhradí, zmiňovaná poprvé k r. 1539 a poté r. 1543 jako městečko, leží pod hradem Lichnice (Lichtenburk), na jeho nechráněné východní straně. K r. 1654 je zmiňován městys Prředhradí, ale od r. 1720 již jen jako ves náležející k různým okolním obcím.³ Dominantou vsi je vrch s hradem, založeným podle nejnovějších výzkumů těsně před r. 1251, kdy se stal rezidencí Smila z Lichtenburka a jeho dvora.⁴ Obecně se předpokládá, že k založení městečka došlo v rozmezí let 1490–1539 za Trčků z Lípy, kteří zároveň rozšířili pozdně gotické opevnění hradu. Městečko bylo podle literatury i terénních pozůstatků, dosud částečně rozeznatelných v zahradách, opevněno příkopy a valy navazujícími na opevnění hradu. Jeden z příkopů včetně vodou naplněných úseků zachycuje ještě originální mapa stabilního katastru k r. 1839.⁵

Urbanistická struktura městečka vycházela z pravidelného, téměř čtvercového prostoru (svažitého náměstíčka), jehož východní stranou probíhala komunikace od severu k jihu a dále z něj směrem k východu vycházela další cesta do polí. Na schematické situační kresbě obléhacího okruhu z doby kolem r. 1900 od Horáka a Chramosty jsou vyznačeny domnělé polohy 3 bran: jižní a východní v místech překonávání třetího příkopu a západní brána uprostřed druhého příkopu. Kresba zachycuje i sledovanou baštu jako okrouhlou stavbu na severním konci druhého příkopu a pod ni přidali autoři poznámku o hradební zdi. Bašta je zachycena také na mapce Lichnice a okolí s husitským obléžením v Sedláčkových *Hradech* z r. 1900, v obdobných souvislostech. Oba mapové podklady uvádí souhrnně Doležalová ve své diplomové práci z r. 2012.⁶

Těleso bašty je založené na vystupujícím neupraveném skalním výchozu, bez soklu, přímo na terén.

Zdivo z místního lomového kamene je vyrovnávané do vodorovných úseků podle výšky lešení, z nichž jsou rozeznatelné asi tři, kdežto čtvrtý úsek jen tušíme, neboť horní část bašty má líc zdiva rozvalený a zarostlý náletovou vegetací. Horní část bašty se jeví

Obr. 3. Pohled na baštu z okraje rokle u čp. 12, na pozadí vystupuje silueta hradu Lichnice, foto: Jana Pochmanová, 2020

jako mírně ustupující, není však pro dokumentaci přístupná. Ve zdivu se zachovaly otvory po lešení. Zdivo v patě bašty nad roklí je narušeno hlubokými kavernami vypadaného líce, pojivová malta je ovšem stále velmi tvrdá a aktuální statické narušení v této části nehrozí. Koruna zdi je bohužel nepřístupná, je však zřejmé její narušení kořeny náletové vegetace a vlivem dlouhodobého zatékání do nekrytého zdiva. Na východní straně oblou část bašty ukončuje pravoúhlé nároží, kterým se kolmo připojuje k domu čp. 11. V zadní části domu z jeho fasády zřetelně vystupuje omítaný úsek zdiva, výškově navazující na korunu bašty, jež je nižší než úroveň okapu střechy. Strukturu jeho zdiva pod novodobou omítkou nelze odhadnout, ani návaznost kamenného čela bašty na tento omítaný úsek není zřejmá, protože líc zdiva je v koutě vypadaný a nerovný, bez zřejmé stavební spáry, proto bez zaměření objektu lze pouze hypoteticky předpokládat, že jde o navazující úsek hradby. Na opačné straně domu čp. 11, na jeho vlastní zahradě, vystupuje ze zadního čela domu z boku viditelné masivní kamenné zdivo s nerovně ubouraným lícem, dosahující až pod přetažený okraj střechy, které je patrně pozůstatkem vybíhající hradební zdi. Za ním směrem do rokle je viditelný kamenný líc bašty.

Opevněním hradu Lichnice se vyčerpávajícím způsobem zabývá poslední shrnující pojednání (Bláha, Kovář, Musil 2017) zpracované na základě současného poznání a archeologických dokladů. Sledovaná bašta však leží ve vzdálenější situaci, která s tímto opevněním nesouvisí.

Také souhrnná práce o husitském obléhání hradu Lichnice na základě vyhodnocení archeologických nálezů (Doležalová, 2012) nezahrnuje baštu do rozpoznaných součástí.

S vědomím omezených možností poznání, neboť majitelé domu neumožnili přístup k objektu pro bližší dokumentaci, se domníváme, že sledovaná bašta u domu čp. 11 je patrně posledním stavebním objektem pozdně gotického opevnění městečka Podhradí z doby jeho vzniku, tedy za Trčků z Lípy v době mezi lety 1490–1539, které tvořilo předhradí hradu Lichnice. Z tohoto opevnění se kromě oné nevelké bašty zachovaly jen nevýrazné terénní stopy příkopů, které jsou čitelné již jen z leteckého laserového skenování terénu,⁷ nebo z parcelního vymezení, jež dosud ve značné části svého obvodu

Obr. 4. Podhradí v Železných horách, dům čp. 11; k zadnímu čelu se směrem do rokle připojuje bašta, foto: Jitka Svobodová, 2020

zachovává historický průběh, kopírující tvar druhého příkopu pod hradem. Zesílení obrany baštou v tomto místě zřejmě souviselo s pravouhlým zalomením hradební zdi nad roklí a s cestou přicházející od severu do špiče vřetenového útvaru opevněného sídla.

Druhým příkladem bašty parazitně proměněné v obytný objekt je dům čp. 98/IV v Chrudimi, situovaný v prudkém svahu na severním okraji historického městského jádra, kde navazuje na průběh parkánové hradby z padesátých let 15. století.⁸

Nynější stavbu nepravidelné hmoty a půdorysu z vnějšku vymezuje zdivo původní bašty, resp. barbakanu vystavěného na předpolí tzv. Pardubské fortny. Tato soustava byla složena z vysoké hranolové věže s brankou pro pěší, uzavřené padací mříží a doplněné předsunutým válcovým barbakanem. Jeho pozůstatek prostupující domem čp. 98/IV podrobně popsal Vladislav Razím a vyhodnotil jej jako jednu ze sedmi nejhodnotnějších dochovaných částí městského opevnění.⁹

Obytný objekt s čp. 98 byl vestavěn do zachované poloviny bašty nejpozději v 1. třetině 19. století (k r. 1839 je již zobrazen na mapě stabilního katastru). Od té doby zde tvoří malebné hmotové seskupení na úpatí strmého svahu někdejšího příkopu a vymezuje úzké schodiště stoupající k zachované věži Pardubské fortny, kterou se prochází směrem k náměstí.

Jednopatrové průčelí domu, přístupné ze schodiště pod fortnou, je jedinou rovnou fasádou. V jejím uspořádání se v levém nároží propisuje tloušťka zdiva odbouraného úseku bašty, které má podobu plochého, mírně šikmého opěrného pilíře, dosahujícího až pod parapety oken 1. patra. Na druhém nároží je vyzděný užší opěrný pilíř v místě zakončení parkánové hradební zdi. Vložením mezilehlého úseku nové domovní zdi s trojicí oken byl uzavřen půdorys obytné části domu. Rozměry a tvar interiéru bašty neumožňují žádné složité vnitřní dělení, kromě vydělení vstupní chodby, vedoucí podél pravouhle zalomené parkánové hradby, k jejíž patě se dům přimyká. Na chodbu ve dvorku navazuje přístavek se schodištěm, které zpřístupňuje patro domu. V přízemí tak po oddělení chodby vznikl jednotný prostor světnice, osvětlený z uličky, do jehož zadní stěny je integrovaný komín.

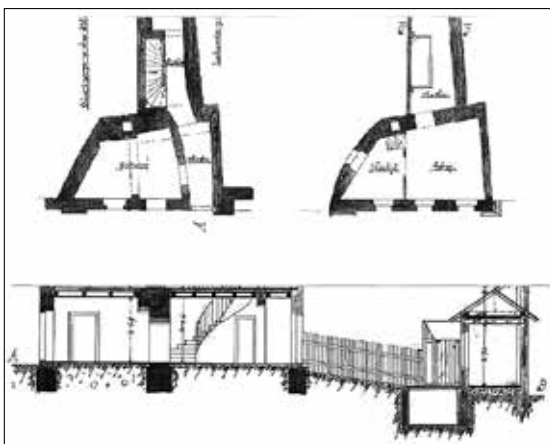
Obr. 5. Chrudim, dům čp. 98/IV, průčelí, pohled od severozápadu, foto: Jitka Svobodová, 2020

Obr. 6. Situace domu čp. 98/IV vlevo a Pardubské fortny, foto: Jitka Svobodová, 2020

Obr. 7. Chrudim, dům čp. 98/IV, světnice v přízemí, foto: Jitka Svobodová, 2020

↑ Obr. 9. Chrudim, dům čp. 98/IV, výřezy ze stavebního plánu stavitele J. Krále z Chrudimi z r. 1907, zdroj: poskytnuto majitelem, upravila Jitka Svobodová

← Obr. 8. Chrudim, dům čp. 98/IV, pohled ze dvora, foto: Jitka Svobodová, 2020

Vnitřní prostor bašty však byl zarovnaný a účelově upravený. Do stěn byly vysekány výklenky, vedle komína policové, v čelní stěně výklenek s vysokým zahroceným záklenkem, hypoteticky využívaným pro osvětlení. V patře byl vytápěný prostor rozdělený tenkou příčkou na kuchyni a pokoj, přičemž téměř trojúhelná kuchyně byla osvětlená nejen z ulice, ale i oknem v zaoblené nástavbě bašty. Všechny místnosti jsou plochostropé, s dobově obvyklým omítaným rákosovým podhledem. Suterén domu byl bohužel zasypan a zabetonován,¹⁰ jeho existenci však prozrazují dvě zaslepené střílny s okoseným pískovcovým ostěním na fasádě.

Půdorysy a řez domem zachycuje stavební plán stavitele J. Krále z Chrudimi z r. 1907.¹¹

Ačkoli je dům příkladem pauperitní stavby s minimálním obytným prostorem, ve své době poskytl možnost samostatného bydlení, k němuž byl využíván až do počátku dvacátých let 21. století. Tímto druhotným využitím vznikl osobitý objekt unikátně tvarované hmoty, který je v souvislosti s věží Pardubské fortny nositelem pravdivé vývojové podoby této části města a také zdrojem a dokladem cenných stavebněhistorických informací a v kontextu s dalšími stavbami i potencionální malebnosti a udržení životaschopné funkce památky v moderní době.

Oba uvedené příklady dokládají existenci široké palety stavebních podob a variací využívání středověkých městských opevnění. Zachovávají bohatou stavební diverzitu českých měst a podílejí se na jejich jedinečnosti. Pro tyto hodnoty byly v roce 2020 oba objekty navrženy k památkové ochraně.¹²

1 Československo, § 4 zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších změn, in: *Památkový zákon*, 2003.

2 Ochranné pásmo nemovité kulturní památky zříceniny hradu Lichnice v Podhradí bylo vyhlášeno Okresním úřadem Chrudim dne 15. 8. 1996 a od té doby upravuje podmínky stavební činnosti v rámci svého rozsahu, tedy i na celém území obce.

3 KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku*, díl 5, Praha 2004, s. 307–309.

4 BLÁHA, Radek – KOVÁŘ, Miroslav – MUSIL, Jan, K počátkům hradu Lichnice, in: *Východočeský sborník historický* 32/2017, s. 137.

5 Dostupné z: https://archivnimapy.cz/uzk/omc/omc_pom/omc_wms_01.html?mapfile=5573_02&image_dir=5573&maxextent=0,-6890,8428,0 [cit. 2020-11-05].

- 6 DOLEŽALOVÁ, Kateřina, *Vyhodnocení archeologických nálezů z areálu obléhacího stanoviště v trati Ohrada u hradu Lichnice*, Magisterská diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2012.
- 7 Zdroj dostupný z: <https://ags.cuzk.cz/av/> [cit. 2020-11-05].
- 8 Oba prstence středověkého hradebního systému zobrazuje rekonstrukční mapa Jana Frolíka. In: *Historický atlas měst České republiky*, svazek č. 13, Chrudim, Praha 2003, mapa č. 36.
- 9 RAZÍM, Vladislav – ZAHRADNÍK, Pavel, *Chrudim městské opevnění, stavebně historický průzkum*, Chrudim – Praha 2000, s. 82, 95 a 104.
- 10 Tamtéž, s. 82.
- 11 Půdorys pro účely návrhu na prohlášení za kulturní památku poskytl majitel objektu.
- 12 Městské opevnění v Chrudimi není dosud památkově chráněno v plném zachovaném rozsahu, do státního seznamu kulturních památek byla zapsána pouze jeho severní část. Dům čp. 98 s baštou byl nově prohlášen za kulturní památku v r. 2022. Jižní část opevnění města byla navržena k doprohlášení v r. 2013, dosud však nebylo zahájeno správní řízení.

Opevněné lokality v katastrech obcí Pěšice, Štěnec a Srbce (okr. Chrudim a Ústí n. Orlicí) s přihlédnutím k sídelnímu vývoji v širší oblasti Vraclavska do poloviny 13. století

Jiří Švec

Oblast výše jmenovaných katastrálních sídel se nachází v nejvýchodnější části dnešního okresu Chrudim a v jihozápadní části okresu Ústí nad Orlicí. Leží při výrazné terénní hraně v západní části Vraclavského hřbetu. Vraclavský hřbet je typická tabulová náhorní plošina, vystupující nad okolní terén o 50–100 metrů, jež byla horotvornými pohyby rozlámana a vyzdvížena. Tato antiklinála je tvořena písčitými slínovci a vápnitými prachovci (tj. opukou) středního turonu o neúplné mocnosti do 90 m, které vycházejí na povrch a jsou překryty slabou vrstvou kvartérních eluviálních a diluviálních uloženin písčito-jílovitého charakteru. Základ vraclavské antiklinály byl tedy utvořen ve druhohorách, kdy bylo území zaplaveno křídovým mořem.

Severní, západní a jihozápadní okraje Vraclavského hřbetu jsou zakončeny výraznými strmými svahy a kuestami. Východní a jihovýchodní svahy pozvolna klesají do Vysokomýtské kotliny a Litomyšlského úvalu. Souvislá náhorní plošina byla rozčleněna vodní erozí, podpořenou pronikáním vody do hloubky podél prasklin svrchnokřídových slínovců. Specifické podmínky podloží a terénu umožnily vznik – v širší krajině východního Polabí nevídaných – prudkých vodních toků, překonávajících v horních úsecích spád dvou set výškových metrů v délce několika kilometrů. Vznikla tak hluboká údolí (místně nazývaná hlubočky či důl) s velkým objemem odplavené horniny. Všechna tato údolí se sklánějí k severozápadu a jsou odvodněna řekou Loučnou, jež Vraclavský hřbet obtéká obloukem ze severu.

Celé území spadá do povodí řeky Loučné, respektive levobřežních přítoků řeky Novohradky (Olšinky). V údolích se vyskytuje velké množství pramenních vývěrů, které napájejí jednotlivé vodoteče. Vydutnost těchto pramenů je kolísavá. U některých z nich je však kolísání nepostřehnutelné i v obdobích sucha.¹ Převládající směr proudu podzemní vody je od východu až jihovýchodu v oblasti infiltrace k severu až severozápadu, tj. k oblasti regionální drenáže (údolí Bětnického potoka a řeka Loučná). Písčité slínovce a prachovce mají v širším okolí velmi dobrou puklinovou, místy až pseudokrasovou propustnost, což z oblasti činí zónu přirozené akumulace vod. Zájmové území klimaticky spadá do mírně teplé oblasti, ležící na rozhraní s teplou oblastí, okrsku mírně teplého, vlhkého s mírnou zimou.